

ցնեն թէ վանքը կամաց կամաց կղկմէ դէպի իւր նպատակը:

Ս. Հայր Արիստակէս՝ սուրբ Էջմիածին աւարտուած գիտութիւնը ստանալէն յետ, Գերապատիւ Եղիազար Արք Եպիսկոպոսի պաշտպանութեամբ և օյնութեամբ իւր ուսումը առաջ տարած է երբեմն Մոսկով, երբեմն ալ Վոստանդնուպոլիս: Նա զարդիս պատրաստի ունի մի քանի աշխատութիւններ, որոնց ցանկը երբեմն հրատարակեց «Հայկական Աշխարհը», որոնց սկերես աղբատութեան առիթով գուցէ չէ տպիլ տալիս:

Վեհափառ Հօր քաջալերութեամբ և պաշտպանութեամբ այժմ վանքին մէջ կայ մի դպրոց, ուր կուսանին երեսնի վաի երեսէք, որոնք վանքին խիստ մօտ եղած գիւղերէն են հաւաքուած: Աշակերտք բոլորն ալ երթեւեկ են, որ կղիշերն վանքին առաջ եղած գիւղումը: Հետու գիւղերէն եկածներն մօտիկ գիւղի իրանց բարեկամների տնեւումն կկենան:

Աշակերտների ուսման վարձն այնքան քիչ է, որ կարելի է ասել թէ անվարձ են. ըստ որում տարեկան երեք բուրլի է նշանակուած:

Իսա կտրվին Հայի լեզու, կրօն և պատմութիւն, մասնաւորապէս Ռուսաց և Պարսից լեզուներ: Թուաբանութիւն, եկեղեցական երգեցողութիւն և վայելչագրութիւն:

Աւսուցիչք են սուրբ Հայրը ինքը, սուրբ Էջմիածինէն զրկուած մի սարկաւազ, մի այլ Սարգիս անունով պարոն, և մի ալ Պարսիկ ասունդ որ շարժական երեք դաս ունի:

Աւսումնարանը երկու դասատուէն կրողկանայ, մէկին մէջ 18, իսկ միւսին մէջ 12 աշակերտք կան: Մի քանի օր վանքին հիւր ըլլալով շարունակ գրեթէ զպրօց և եկեղեցին գնացի, դպրոցին մէջ եղած կարգը կանոնը բաւականին օրինաւոր գտայ: Երեկանց մէջ զարթնած տեսայ սէր դէպի ուսումը, դէպի եկեղեցին և դէպի սուրբ Էջմիածին:

Վեհափառ Հօր պատկերը դասատան ճակատին բազմած էր, երեսի մը հարցրի, եղբայր այդ ում՝ պատկերն է գիտես: Մեր Վաթողիկոսի, պատասխանեց երեսան: Ա՛յլ է այդ՝ վերաբերի ես. այս ուսումնարանի բացողը չեմ գիտար, ասաց երեսան: Նա մեր ինչն է, կրկին հարցրի ես: Հայրերնիս, պատասխանեց երեսան: Մենք նորան համար միշտ ազօթք ենք անում, կրկնեց մէկ ուրիշը:

Զմոռնանք ասել թէ՛ աշակերտաց ժամերգութիւնը եկեղեցւոյ մէջ այնքան կարգին և օրինաւոր էր՝ երգեցողութիւնը այնքան ներդաշնակ և շքեղ էր՝ որ սիրտս հազար և մի սուրբ զգացմունքներով լեցրին, մտացս մէջ բիւրաւոր յիշատակներ կծփար, նախնաց կենաց ալիքներուն մէջ վերացած կըջէի. զգացմունքս տակնուվրայ կլնէին այն սուրբ տաճարին մէջ մանուկների համաձայն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ կարգից, կանոնից, ծէսից և արարողութեանց աճելը

և զարգանալը աչքիս առաջն ունենալով, Միտքըս կգային ականայ այն սուրբ վարդապետները, որոնք երբեմն այդ և այլ սուրբ տաճարների մէջ իւրեանց բոլոր կենքը այդ սուրբ պաշտօնին էին նուիրած:

Այս երանի թէ ընդհանրապէս մենք շատ շուտ հասկանալիք և զգայիք թէ վանքերի իրանց նպատակներնուն ուղիղ կերպով ծառայելը մեզ համար որքան բարձր և թանկ և փեսմ է:

Ես մաղթելով Գ. արդի վանահօր առողջութիւն, բարիք և յաջողութիւն կվերջացնեմ իմ խօսակցութիւնս *):

Յակոբ Գ. Կարապետեան

1874 Յուլի:

Ի Շուշի:

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԻԻԶԱՆԴԵԱՆ

ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ Ի ՏԱՐԱՐՈՆ.

— Ասկէց քանի մը տարի առաջ Տարսոնի աղապիք իրենց հին փայտաշէն եկեղեցին նորոգելու և կէս քարաշէն կանգնելու համար՝ երբ եկեղեցւոյ հիմերը կրանան, եկեղեցւոյ խորանին հիման մէջէն երկաթ սնտուկ մը կնշէ. որոյ մէջ Լեոն թագաւորի ադամանդեայ ոսկեղէն թագը, գօտին (քէմը), արքունական դաւաղանը, մարգարտազարդ հողաթափը, ականակուռ ոսկի թէնոցը, պարանոցին ոսկի շղթայն՝ որ թագաւորական պատկերը կկրէ, և շատ մը հին ոսկի դրամներ, որոց վերայ մարգարտաճաղիկներ բանուած են, թագին, գաւաղանին, գօտիին, թէնոցին վրայ ալ պատկերներ և առիւծներ քանդակուած ու մէկմէկ խոշոր ադամանդներ դրուած են վրանին:

Այս դրամներն ալ ըստ վկայութեան գաղղիացի հնագիտի մը խիստ յարգի և ուրիշ հնութիւններէ աւելի գերազանց ըլլալը ծանուցեր է որ նոր հին ատենները ալ նախնի հայ թագաւորական գանձատուները իբրեւ հնութիւն կպահուին եղեր:

Այս բոլոր անցին հնութիւնները մայրաքաղաքիս մէջ ծախուեր, ոմանք Վեսարացի և ոմանք Զմիւռնիացի երեւելի ազգայիք առեր են:

(*) Այս վանքէն մի ժամուայ հեռաւորութեան վերայ կամուռի կապոյտ բերդը, որին մէջ դժբախտ Բաղրատունի Սմբատը ամրացաւ Զուսուփի դէմ: Ես այս բերդին այցելու գնացի, որուն աւերակները մինչեւ այսօր կան եւ կման. եթէ ինձ կը յաջողի այս մասին, ուրիշ անգամ կխօսեմ:

կուտայ Հայոց ազգին սեպհական իրաւունքները հաստատուն պահելու: Աւելորդ կը սեպենք հրովարտական թարգմանութիւնը դնել միայն քանի մը խօսքերը կը կրկնենք: «Աւելճ մշտուհ իւրեէ կլերինտէ օլան ահանամէի հիւմայուն վէ սէլա-թինի մաղիյէտէն վերիլէն ավամիրի շերիֆէլէրի, վէ մերհում վէ մազֆուր լէհէ պապամ» (Սուլ-թան Սէլիմ Խան թմայ սէրահ հազրէթ լէրի-նին մուգարէրնամէի հիւմայուն մա՝ տէլէթ մաք-րուն իլէ մանան վէ սիւրէթի տէֆտէր խազանի, վէ պատէ վերիլէն նշանի հիւմայուն Սաստէթ մաքրունիմ իլէ, մուգարէրնամէլէրի մուլճ իլիինճ է ամէլ օլունուպ, մըն պաատ պիր ֆէրտ միւտա-խէլէ. . . .) Ար թողունք Օսմանեան պետութեան այլեայլ ժամանակներու թագաւորաց տուած հը-րովարտակները, որոց բոլորին մէջ ալ Հայոց սեպհական իրաւունքները յիշուած և հաստա-տուած են, միայն Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքաց հրովարտակն քանի մի խօսքը կը դնենք իրր կնիք բոլորին: «Աէ գատիմտէն Գուտուս շերիֆ փաթրիզի օլանյարն սէլաթինի մաղիյէտէն էլ-լէրինէ վերիլէն ավամիրի շերիֆէ մուլճալինճ է զապթ վէ թասարու ֆլէրինտէ օլան. . . .) Ահա այսքան դարերէ ի վեր, այսչափ հրովարտակն-րով և ահանամէներով Հայոց ազգը իւր իրա-ւունքը հաստատուն պահած է, և այսօր հարկ եղած տեղը կրնայ ներկայացնել. ուստի այս ի-րաւանց օտար մը երբէք իրաւունք չունի միջա-մտելու: Լատին կղերը կը զիջանի այս քրիստո-նէական շնորհքը դարձեալ չզլանալ: Իսկ այսօր Հայոց ազգը լաւ գիտնալով որ այսպիսի շնոր-հումներէ քանի քանի վնասներու հանդիպեր և որքան կորուստներ ըրած է, վանորոյ չուզեր փորձեալը կրկին փորձել: Հարկ կ'սեպենք այս տեղ Հայոց ազգին Լատինաց լրած քրիստոնէ-ական սէրը և անոնցմէ ընդունած փոխադարձ վնասները համառօտակի ծանուցանել. աւելի հե-ռու չերթալով միայն մօտ ատեն Երուսաղէմի սահմանին մէջ եղածները կ'յիշենք: Լատինք՝ Հայոց ըրած մարդասէր հիւրընկալութեան ինչ փոխանակեցին արգեօք. երբ արաբացիք իրենց Սիոն վերնատան վանքէն զիրենք արտաքսեցին, երկար ատեն աստանդական թափառելով աս-պնջական մի չկարացին գտնել Երուսաղէմի մէջ: Հայոց մարդասիրութեան ապաւինելով միաբա-նութեան և Պոստանդուպօլսոյ ազգայնոց աղա-չեցին, և միաբանութիւնը ասոնց թախանձանաց զիջանելով սիրով հիւրընկալեց զիրենք: Հրեշտա-կապետի վանքը եկեղեցին և սնեհակները անոնց պիտոյիցը յատկացան, և երկար միջոց հանգիստ նստելէն վերջը արգեօք միաբանութիւնը ինչ զրթ-ուարութեամբ և ինչ վնասներով և որքան աշ-խատութեամբ կարաց դուրս հանել զանոնք նոյն վանքէն. նոյն ատենուան պահուած թղթերը իրր և կենդանի վկայ կրնան վկայել թէ մարդա-սէր հիւրընկալութիւնն ինչ դարձեր է, և Լա-

տին կղերը փոխանակ ինչ չարքներ չէ հասու-ցեր: 1799) Թուականին երբ Նապօլէոն Ա. Պա-ղեստինայ սահմանները ոտք կոխեց, Յուպէյու Հայոց վանքը զօրաց հիւանդանոց և մէկ տունը իրեն նստելու տեղ յատկացուց. նոյն ժամանա-կին Ս. Եթողոյն գահակալ Եւզոկիացի Պետրոս Պատրիարքը, այս ցաւերուն դարման մը գտնելու մտօք Յուպէ կ'հասնի, և հոն իւր սրտին ցա-ւէն կ'վախճանի. ասոր ապացոյց է որ մինչև ցայսօր Եւրոպացի ճանապարհորդք Յուպէյու Հայոց վանքին մարմարոնեայ սնան այցելութիւն կընեն, թէ մեծն Նապօլէոն անդ նստեր է. այդ Հայոց ազգը այն զրկողութեանց սիրով տարաւ նոյն միջոցին. երանի թէ ասով միայն ազատէր և ուրիշները չբարդուէին վերան, բայց դու տես թշուառութիւնը, երբ Պոնաբարթեան իշխանու-թիւնը վերջացաւ Պաղեստինայ երկրէն. Հայոց ազգը իր մարդասիրութեան փոխարէն ինչ բա-րիք և ինչ երախտիք տեսաւ. մարդ կը քստմնի լսել, ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ Հայոց ազգին սեպհական վանուց բանայինները Լատին կղերին յանձնեց, իրր թէ անոնցմէ առած ըլլար:

Հայոց միաբանութիւնը երկար միջոց տառա-պեցաւ և աշխատեցաւ այս սիրով կորսնցուցած իւր արդար իրաւունքը ձեռք բերելու. և Լատին կղերին ձեռքէն վանքին բանայինները թափելու: Այս գործին համար եղած զրութիւնները և եկած հրամանագրերը Ս. Եթողոյն դիւանին մէջ ցարդ կ'պահուին իրր կենդանի վկայ: Գրեգոր շղթայա-կիր Պատրիարքի օրով, Լատին կղերը Ս. Յարութեան տաճարին մէջ աւելածութեան պատճա-ռաւ Հայ միաբանին մէկը ծեծի տակ կ'մեղցնեն, և օր քան զօր ատոնց ատելութիւնը կրկնա-պատկելով անտանելի կըլլայ: Պատրիարքը կը-ստորպուի Լատին կղերին անկարգ ընթացից վրա-յօք բողոք բառնալ, երեք գիր գրել, որոց մէկն առ Ս. Պապն Հռոմայ, մէկը Գաղղիոյ արտաքին գործոց պաշտօնէին, իսկ միւսը Պօլսոյ Գաղղիոյ դեսպանին, ուր դառն գանդատներով կը յայտնէ քրիստոնէական սիրոյ դէմ Լատին կղերին ըրած ռիսերիմ թշնամութիւնները: 1779 և հիւրէթի 1192 թուականին, Լատին կղերը Երուսաղէմի Հայոց գերեզմանատան մէկ մասը բռնութեամբ յափշտակելով կ'իրացնեն: Օսմանեան բարեկեանս մտելութիւնը խարել ջանալով թէ Հայք 23 տա-րի յառաջ այս տեղը մեզմէ յափշտակեր են այն ժամանակին Յովակիմ Պատրիարքը և Պօլսոյ Պատրիարքը այս անիրաւութիւնները և բռնու-թիւնները տեսնելով, իրենց թագրերնեով կ'ըողո-քեն առ Բարձրագոյն Գուռը. նոյն իսկ Յովակիմ Պատրիարքին առ ազգը գրած զրոյն օրինակը կե-ցած է, և այս գործին նկարագրութիւնը տէրու-թեան կողմէ տրուած հրովարտակն մէջ կը տես-նուի. «Թէ Երուսաղէմի Լատին փոխանորդը՝ դատաւորը իր կողմը յանկուցանելով, գերեզմա-նատունը գտնուած Հայ և Յաճիկները սաստիկ

ծնծել տալով շատերը վերադարձնել, շատերը չըլծալական բանտարկել տուել, Հայ կղերը մեծամեծ տուգանքներու հանդիպուցներ են. և երբ նոյն գերեզմանատան կողմը յափշտակելու որոշում կըլլայ, Հայոց հին և նոր ննջեցեայնները դուրս կը հանեն կը ձգեն ի նախատինս Հայոց ազգին, մանաւանդ թէ քրիստոնէութեան. և անմիջապէս գերեզմանատան բոլորովը փոքր պատ մի կը քաշեն: Տէրութիւնը անմիջապէս հրաման կընէ Վամասխոսի Վալին երթալ գործը քննել: Բեթլեհեմի եկեղեցւոյ Լատինաց զուռը Այս զուռը բացուած է եկեղեցւոյ հիւսիսային կողմը, որուն դէպ ի Այրը երթալու ճանապարհը Հայոց եկեղեցւոյն մէջէն կանցնի:

Այս զուռը՝ որ Հայոց եկեղեցին ոտնակոխ րարած է, անգամ մը Օսմանեան պետութեան հրովարտական գոցուեցաւ ի պատրիարքութեան Թէոփորոսի, և եօթը տարի փակուած մնաց, յետոյ Եւրոպացւոց միջամտութեամբ Եգիպտական կառավարութեան մէկ հրամանագրով Լատինք բանալ տուին զարձնալ. այս գործողութեան նախկին Պատրիարք Աղրիանուպոլսեցի Պօղոս եպիսկոպոսը ներկայ էր. Հայոց եկեղեցին աւելի քան զառաջինն սկսաւ ոտնակոխ ըլլալ, եկեղեցականք և ժողովուրդք արհամարհել. վերջապէս Հայոց երկու վարդապետները նոյն եկեղեցւոյ մէջ Լատին կղերէն դարձուելով կը մեռնին, որոնց տարապարտ մահուան վրայ եղած քննութեան հէօճէթը կեցած է: Ասոր վերայ Հայք կը բողոքեն և Օսմանեան բարեխնամ կառավարութիւնը 1251 — և 55 թուականներուն նորէն հրովարտակներ կուտայ նոյն զուռը գոցելու: Հայոց իրաւունքը ոտնակոխ չընելու համար: Բայց այս արքունական հրամանը գործադրելն անհնարին կըլլայ և մինչև ցայսօր զուռը բաց և ճանապարհը կը շարունակուի: Իսկ 1860 թուականին, Հայք մեր ճանապարհին վերայ սիւսոց փոխել են ըսելով, սրօք և քրօք յարձակեցան Լատինը, սիւսոցը իրենց ուզածին պէս կտրեցին, այն նուիրական տեղը պատերազմի դաշտի փոխեցին, և եկեղեցւոյ մարմարոնեայ յատակը Հայոց արեամբը ներկեցին, սեղանի դարգերը աշտանակները և ջահերը անարգելով խորտակեցին: Հայք երբ այս անիրաւ զորհրդութեանց վերայ բողոքեցին և իրաւունք պահանջեցին, Վաղղիոյ հիւպատոսը կանգնեցաւ փոխանակ Լատին կղերին, Վաղղիոյ կամբը այս է և այսպէս պէտք է ըսելով պնդեց. Հայք զարձնալ իրաւունքը չըզեցին, և անցուաբարձի ճանապարհը, Լատին կղերը և Վաղղիոյ հիւպատոսը իրենց կամացը համեմատ տնօրինեցին: Սիւրէա փաշան այս եղելութեանց ականատես է: 1866 թուին Լատինք զարձնալ գերեզմանատան և Բեթլեհեմի քառասնից այրի խնդիրը յուզեցին. ասոնց դատը երկար միջոց տուեց, Լատինք ուզեցին Հայոց գերեզմանատան կից պարտէզին մէկ մասը իրենց գերեզմանատան խառնել, որուն համար հիւպատոսը

զարձնալ միջամտեցին, և Եսայի Ս. Պատրիարքը շատ մը թախանձեցին. երբ տեսան որ ընդհանուր ազգի մի իրաւունք անկարելի է Լատինաց շողոքորթութեան զօհել, Լատինք իրենց գերեզմանատան չորս կողմը պատեցին, և երկու դուռ Հայոց գերեզմանատան վերայ բացին ի նախատինս Հայոց, մինչդեռ արքունական պոզոտայի վերայ դուռ բանալու տեղ ունէին. այս արդարութիւնը և իրաւունքը, որ իրեւ արեգակ կը փայլի, տեսնողները վկայեցին և կը վկայեն. այլ ի՞նչ օգուտ. իրաւունքը զօրաւորին է, և Վաղղիոյ կամբը այս է ըսելէն ետ չը կեցան, դռները այնպէս մնացին և գերեզմանատունը ոտնակոխ ըրին, նոյնպէս Վաթին այրի խնդիրն ալ թերի մնաց. թողունք Համբարձման տեղւոյն Հայոց արքունական հրովարտակով նոր շինել տուած սենեակները հիմնայատակ քակել, սեղանների կործանել զոները և արձանագրութիւնները խորտակել, եկեղեցական զարդերը յափշտակել, որով այն քարուկիր հոյակապ շէնքը մէկ օրուան մէջ հիմն արեւին տապալեցին. թողունք Գեթեմանի ձորոյն աղօթատեղին յափշտակելը, Բեթլեհեմի Քրիստոսի ծնած այրը հրդեհելը, Հայոց եօթը պատկերները այրելը կառավարութեան միջոցաւ տեղերը գրուելէն վերջը, Լատինաց վերստին գողնալը, որ մինչև ցարդ նոյն պատկերներն իրենց տեղը չդրուեցան: Ահա այս է Լատին կղերին Ս. տեղեաց մէջ վարմունքը, այս է անոր քրիստոնէական և եղբայրական սէրը, ի՞նչ կարելի է այսպիսի մարդկանցմէ փոխադարձ սէր յուսալ որ միշտ կը ձգնին ատելութեան ոգւով վառուած այլոց իրաւանց վերայ բռնանալ. ասոնց համար է որ Հայք Լատին կղերը իրենց եկեղեցին չեն ընդունիր և իրենց սեպհական իրաւունքը զօհ չեն ընել, փորձով տեսնալով և գիտնալով այսքան եղած վնասները. ահա յայտնապէս այսքան խօսքերէն և դէպքերէն կը տեսնուի թէ Հայք միշտ իրենց բարեմտութեամբը մեծամեծ վնասներու հանդիպած են. փոխանակ եղբայրութեան՝ ատելութիւն. ի վերջոյ աւելցաւ ասոնց վերայ Վաղղիոյ կամբն ալ:

Մատիւս Ա. 1417-18, յուլ. 24, 27:

— Մեծապատիւ ազգասէր Պօղոս Էփէնտի Վարապետեան, որ քանի տարիէ հետէ Եգիպտոսէն Ալէքիոյ ազգային վարժարանաց համար 200 ոսկի յատկացուցած է որ ցարդ կը շարունակէ, և անով զարդաց պէտքերն ու վարժապետաց ամսականները կ'ոգացուին, իրենց սրտազին շնորհակալութիւնը Հայրենեօք կը նուիրեն Մեծ. Բարեբարին:

— Նոյնպէս նաև Եգիպտոս ընակող Բրթ. Տ. Միքայէլ Ծ. վարդապետ, որ Փրերնդի ազգային վարժարանի տարին 12 հատ Օսմանեան լիւրայ յատկացուցած է, Փրերնդի ազգայինք իրենց շնորհակալութիւնը կ'այտնեն, Տար Երկինք որ այսպիսի բարերարաց թիւը օր քան զօր բազմանար:

Հայրենիք Ա. 71: